

Gilles Deleuze: Postskriptum uz društva kontrole

Ovaj je esej, prvi put objavljen u 1. broju časopisa *L'Autre journal* (svibanj 1990.), uvršten u prijevod knjige *Pourparlers* (Pregovori) (Paris: Editions Minuit, 1990.), koji uskoro treba izaći u izdanju Columbia University Press-a.

1. Povijesni

Foucault je društva kazne, tj. disciplinarna društva locirao u osamnaesto i devetnaesto stoljeće; svoj su vrhunac dosegla na početku dvadesetog. Ona iniciraju organiziranje golemih ograđenih prostora. Pojedinaac neprestano prelazi iz jednog zatvorenog okoliša u drugi, od kojih svaki ima svoje vlastite zakone: prvo obitelj; zatim škola (“više niste kod kuće, u obitelji”); zatim kasarna (“niste više u školi”); zatim tvornica; s vremena na vrijeme bolnica; moguće i zatvor, najizrazitiji primjer ograđenog okoliša. Upravo zatvor služi kao analoški model: ugledavši neke radnike, junakinja Rossellinijevog filma *Europa '51* uzvikuje, “Mislila sam da vidim osuđenike.”

Foucault je briljantno analizirao idealni projekt ovih ograđenih okoliša, napose vidljiv unutar tvornice: koncentrirati; distribuirati u prostoru; propisati u vremenu; unutar dimenzija prostora-vremena sastaviti produktivnu silu čiji će učinak biti veći od zbroja sila od kojih se sastoji. No ono što je Foucault također prepoznao jest privremenost i prolaznost ovog modela: on nasljeđuje model društava vladavine suveréna, u kojima su cilj i funkcija bili posve drugačiji (nabijati poreze prije nego organizirati proizvodnju, vladati smrću radije negoli rukovoditi životom); prijelaz se dogodio s vremenom, i čini se da je Napoleon uticao na opsežno obraćanje s jednog društva na drugo. No discipline su sa svoje strane prošle kroz krizu u korist novih snaga koje su se postepeno uspostavljale, a što se ubrzavalo nakon drugog svjetskog rata: disciplinarno društvo bilo je ono što više nismo bili, što smo prestali biti.

Danas se nalazimo u sveopćoj krizi s obzirom na sve ograđene okoliše – zatvor, bolnicu, tvornicu, školu, obitelj. Obitelj je “interijer”, u krizi baš kao i svi drugi ponutrenji prostori (interiors) – znanstveni, profesionalni, itd. Ovlaštena administrativna tijela ne prestaju najavljivati navodno neophodne reforme: reformu škola, reformu proizvodnje, bolnica, oružanih snaga, zatvora. No svi znaju da su te institucije gotove, bez obzira kako dugo trajalo vrijeme isteka njihovog roka, njihovog izdahnuća. Radi se samo o tome da se obavi posljednja pomast i ljude zadrži na radnim mjestima, dok uspostava novih snaga već kuca na vrata. To su društva kontrole, koja upravo zamjenjuju disciplinarna društva. “Kontrola” je naziv koju je ponudio Burroughs kao ime za novo čudovište, koje Foucault prepoznaje kao našu neposrednu budućnost. I Paul Virilio kontinuirano analizira ultra-brze oblike slobodno-plutajuće kontrole koja je zamijenila stare discipline koje su djelovale u vremenskom okviru zatvorenog sistema. Ne moramo ni spominjati nevjerovatne farmaceutske proizvode, molekularni inženjering, primjene genetskih manipulacija, iako je upravo to određeno za ulazak u novi proces. Nema potrebe propitivati koji je režim nepopustljiviji, teži i nesnošljiviji, jer se unutar svakog od njih oslobađajuće i porobljujuće sile međusobno sukobljavaju. Na primjer, u krizi bolnice kao zatvorenog okoliša, blizina klinika naseljima, hospiciji i dnevna njega u prvom trenutku mogu izražavati novu slobodu, no mogu isto tako

sudjelovati u mehanizmima kontrole koji su jednaki najstrožim zatvorima. Ne treba strahovati, niti se nadati, već treba tragati za novim oružjem.

2. Logika

Različita zatočeništva, internacije u prostorima ograđenosti kroz koja pojedinac prolazi, neovisne su varijable: svaki put moramo krenuti od nule, pa iako zajednički jezik za sva ta mjesta postoji, on je analogičan. S druge strane, različiti mehanizmi kontrole neodvojive su varijacije, koje oblikuju sustav varijabilne geometrije, čiji je jezik numerički (što ne znači nužno binarni). Ograđeni prostori su kalupi, zasebni odljevci, no kontrole su određena vrst modulacije, nešto poput samo-deformirajućeg odljevka koji će se neprekidno, iz trenutka u trenutak mijenjati, ili poput sita čija će mreža od točke do točke preobražavati, transmutirati.

Ovo se jasno očituje u pitanju plaća: tvornica je bila tijelo koje je svoje unutarnje snage zadržavalo u ravnoteži, na najvišoj mogućoj razini što se tiče proizvodnje, na najnižoj mogućoj što se tiče naknada; no u društvu kontrole, korporacija je zamijenila tvornicu, a korporacija je duh, plin. I tvornica je, naravno, već poznavala sistem bonusa, no korporacija ide puno dublje u nametanju promjenjivosti svake plaće, u stanjima neprestane metastabilnosti koja funkcionira kroz izazove, natjecanja, i izrazito komične sjednice. Ako su i najdebilnije nagradne igre u televizijskim emisijama toliko uspješne, to je zato jer vrlo precizno odražavaju korporativnu situaciju. Tvornica je ustrojavala pojedince kao jedinstveno, jednostruko tijelo nasuprot dvojakoj nadmoći šefa koji je nadgledao svaki element unutar mase i sindikata koji su mobilizirali masovni optor; dok korporacija pak neprestano predstavlja najbezobzirnije rivalstvo kao zdrav oblik takmičenja, odličnu motivacijsku snagu koja pojedince postavlja jedne nasuprot drugima i prolazi kroz svakog ponaosob, dijeleći ih iznutra. Varirajući princip "plaće prema zasluži" uspio je staviti na iskušenje i sam sistem javnog obrazovanja. I doista, baš kao što korporacija zamjenjuje tvornicu, tako i stalni trening ide k tome da zamijeni školu, a kontinuirana kontrola ispitivanje. A to predstavlja najsigurniji put predaje škole korporaciji.

U disciplinarnim društvima, pojedinac je uvijek počinjao iznova (iz škole u kasarnu, iz kasarne u tvornicu), dok u društvima kontrole nikad s ničim nije gotov – korporacija, obrazovni sustav, vojna služba metastabilna su stanja koja supostoje u jednoj te istoj modulaciji, poput univerzalnog sustava deformacija. U Procesu je Kafka, koji se već postavio na ključnu točku između dvaju tipova društvenih formacija, opisao najstrahovitiji od svih oblika sudstva. Prividno odrješenje i oslobađanje od strane disciplinarnih društava (između dva zatvaranja); i neograničeno odgađanje društava kontrole (u kontinuiranoj varijaciji) dva su vrlo različita načina sudskog života, pa ako je naš zakon neodlučan, sâm u krizi, to je zato jer napuštamo jedan da bismo ušli u drugi. Disciplinarna društva imaju dva pola: potpis koji određuje pojedinca, i broj ili administrativnu brojčanu oznaku koja ukazuje na njegov ili njezin položaj u masi. Tome je tako jer discipline između tog dvoga nikada nisu vidjele nikakvu nespojivost, a i stoga jer moć istovremeno i individualizira i stvara, okuplja masu, tj. one nad kojima upražnjava moć oblikuje, sastavlja u tijelo, i modelira individualnost svakog člana tog tijela. (Foucault je porijeklo ovog dvostrukog nadzora vidio u pastoralnoj moći svećenika – nad stadom i nad svakom životinjom u njemu – no građanska se moć redom pokreće drugačijim sredstvima kako bi sama sebe pretvorila u «svećenika» laika.). S druge pak strane, ono što je važno u društvima kontrole nije više potpis ili broj, već

kôd: kôd je lozinka, dok su nasuprot tome disciplinarna društva regulirana parolom (i to koliko s točke gledišta integracije, toliko i s točke gledišta otpora). Numerički jezik kontrole sačinjen je od kodova koji obilježavaju pristup informaciji, ili je odbacuju. Više nismo u situaciji da nas zanima par masa/pojedinac. Pojedinci, individualne osobe (individuals) su postali podjeljenici, individualne osobe (dividuals), a mase - uzorci, podaci, tržišta, ili «banke». Možda upravo novac najbolje odražava razliku između ova dva društva, budući da se disciplina uvijek odnosila na kovani novac koji se čvrsto veže za zlato kao numerički standard, dok se kontrola odnosi na plutajuće mjenjačke tečajevе, prilagođene prema tečaju kojeg utvrđuje skup nekih standardnih valuta. Stara je monetarna krtica životinja koja pripada ograđenom svijetu, dok zmija odgovara društvima kontrole. Prešli smo s jedne životinje na drugu, od krtice do zmije, u sistemu u kom živimo, ali također u našem načinu življenja i u našim odnosima prema drugima. Disciplinarni je čovjek bio neredoviti, diskontinuirani proizvođač energije, no čovjek kontrole je valovit, ili titrav, u orbiti, u kontinuiranoj mreži. Surfanje (everywhere surfing) je zamijenilo starije sportove.

Određeni tipovi strojeva lako se poklapaju sa svakim pojedinim tipom društva – to ne znači da su strojevi determinirajući, već da odražavaju one društvene forme koje ih proizvode i koriste. Stara su društva vladavine suverena koristila jednostavne strojeve – poluge, koloture, ure; novija disciplinarna društva opremila su se strojevima koja imaju veze s energijom, uz pasivnu opasnost od entropije i aktivnu opasnost od sabotaze; društva kontrole rade sa strojevima treće vrste, računalima, kod kojih se pasivna opasnost sastoji u blokadi, zaglavljenju (jamming), a aktivna u piratstvu ili zarazi od virusa. Ova tehnološka evolucija mora da predstavlja jednu još temeljitiju mutaciju kapitalizma, već dobro poznatu ili prepoznatu mutaciju koja se može sažeti na slijedeći način: devetnaestostoljetni je kapitalizam kapitalizam koncentracije, s obzirom na proizvodnju i s obzirom na vlasništvo. On stoga gradi tvornicu kao ograđeni prostor, pri čemu je kapitalist vlasnik sredstava proizvodnje ali također, sve više i više, i vlasnik drugih prostora koji se stvaraju kroz analogiju (obiteljska kuća radnika, škola). Što se tiče različitih tržišta, ona se osvajaju, ponekad specijalizacijom, ponekad kolonizacijom, ponekad snižavanjem troškova proizvodnje. No u današnjoj situaciji, kapitalizam više nije zaokupljen proizvodnjom, koju često prebacuje i izgnaje u Treći svijet, čak i kad se radi o složenim vrstama tekstilnih materijala, metalurgiji, ili proizvodnji nafte. To je kapitalizam proizvodnje višeg reda. Taj više ne kupuje repro materijal i više ne prodaje gotove proizvode: taj kupuje gotove proizvode ili sklapa dijelove. Ono što želi prodati jesu usluge, a ono što želi kupiti su dionice i vrijednosni papiri. To više nije kapitalizam proizvodnje već kapitalizam proizvoda, robe, koja se prodaje ili baca na tržište. On je bitno disperzivan, pa je tako tvornica ustupila mjesto korporaciji. Obitelj, škola, vojska, tvornica više nisu jasno odijeljena analoška mjesta koja su usmjerena prema, tj. spajaju se u vlasniku – državi ili privatnoj moći, već kodirane – deformabilne i transformabilne – brojke jedne jedincate korporacije koja sad ima samo vlasnike dionica. Čak je i umjetnost napustila ograđene prostore kako bi ušla u otvorene krugove, mreže banaka. Osvajanje tržišta ostvaruje se osvajanjem kontrole, a ne više disciplinarnim treningom, utvrđivanjem tečajnih razlika više nego snižavanjem troškova, transformacijom proizvoda prije nego specijalizacijom proizvodnje. Korupcija stoga stiže novu snagu. Marketing je postao središte ili «duša» korporacije. Uče nas da korporacije imaju dušu, što je najstravičnija vijest na svijetu. Rad tržišta sada je instrument društvene kontrole i oblikuje besramni soj naših novih gospodara. Kontrola je kratkoročna, i povezana

s brzim obrtom sredstava, ali je također i kontinuirana i bez granica, dok je nasuprot tome disciplina bila dugotrajna, beskrajna i diskontinuirana. Čovjek više nije zatočen čovjek, već čovjek u dugovima. Istina je da je kapitalizam kao konstantu zadržao krajnje siromaštvo tri četvrtine čovječanstva, koje je previše siromašno da vraća dugove, previše brojno da ga se zatoči: kontrola će se morati nositi ne samo s erozijom granica, već i s eksplozijama u sirotinjskim slamovima ili getoima.

3. Program

Zamisao mehanizma kontrole, koji u bilo kojem trenutku odaje položaj bilo kojeg elementa unutar otvorenog okoliša (bilo da se radi o životinji u rezervatu ili čovjeku u korporaciji, s elektroničkom ogrlicom), ne pripada nužno samo znanstvenoj fantastici. Félix Guattari zamislio je grad u kojem bi osoba mogla izaći iz svog stana, svoje ulice, svog kvarta, zahvaljujući svojoj individualnoj (dividual) elektroničkoj kartici koja diže određenu rampu ili zabranu; no kartica isto tako na određeni dan ili u određenim satima u danu može biti odbijena; ono što je važno nije zabrana, već računalo koje prati dopušteni ili nedopušteni položaj svake osobe, i izvodi univerzalnu modulaciju.

Socio-tehnološka studija mehanizama kontrole, shvaćenih već u njihovom zametku, morala bi biti kategorička i morala bi opisivati ono što se već nalazi u procesu supstitucije disciplinarnih mjesta ograđenosti, čija se kriza svakodnevno proglašava. Moguće je da se starije metode, posuđene od nekadašnjih vladarskih društava, vrate u prednji plan, ponovo preuzmu inicijativu, ali uz nužne izmjene. Ono što je tu važno jest to da se nalazimo na samom početku nečega. To je, u zatvorskom sistemu, pokušaj da se nađu «zamjenske» kazne, barem za manje teške zločine, i koriste elektroničke ogrlice koje osuđenu osobu primoravaju da u određenim satima ostane kod kuće. U školskom sistemu: kontinuirani oblici kontrole, i učinak koji na školu ima neprekidno obučavanje, tome odgovarajuće napuštanje svakog univerzitetskog istraživanja, uvođenje «korporacije» na sve razine procesa školovanja. Za bolnički sistem: nova medicina «bez doktora i pacijenta» koja izdvaja potencijalno bolesne ljude i one koji su podložni riziku, što ni na koji način ne potvrđuje individualizaciji – kako se obično tvrdi – već pojedinca ili numeričko tijelo zamjenjuje kodom «dividualnog» materijala koji treba kontrolirati. U korporativnom sistemu: novi načini rukovanja novcem, profitom, i ljudima koji više ne prolaze kroz staru formu tvornice. To su sićušni primjeri, no oni će omogućiti bolje razumijevanje onog što se podrazumijeva pod krizom institucija, što znači progresivnu i raspršenu instalaciju novog sistema dominacije. Jedno od najvažnijih pitanja ticalo će se nesposobnosti sindikata: vezani uz svu povijest borbe protiv disciplina ili unutar prostora ograđenosti hoće li se moći prilagoditi ili će ustupiti mjesto novim oblicima otpora protiv društava kontrole? Možemo li već sad uočiti grube obrise nadolazećih oblika, koji će moći ugroziti radosti marketinga? Mnogi mladi ljudi na čudan se način hvale da su «motivirani»; oni ponovno, ili dodatno, zahtijevaju da budu upregnuti u naučavanje i neprekidno obučavanje. Na njima je da otkriju čemu su to prisiljeni, oblikovani da služe, baš kao što su i njihovi stariji otkrili, i to ne bez teškoća, télos discipline. Spirale zmijske znatno su složenije od rovova krtičnjaka.